دهمین کنفرانس بین المللی
ترفندهای مدرن مدیریت، حسابداری، اقتصاد و بانکداری
با رویکرد رشد کسب و کارها
10th International Conference on
MODERN TRICKS OF MANAGEMENT, ACCOUNTING, ECONOMICS
AND BANKING WITH BUSINESS GROWTH APPROACH
www.icmeaconf.com
6. Sept 2021 Tehran - IRAN
تهران - ۱۵ شهریور ۱۴۰۰

اثر تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی

سید جواد عمادی
(دکتری اقتصاد مالی- مدرس دانشگاه)
j.emadi.p@gmail.com
آسیه ادراکی
(دکتری اقتصاد پولی- مدرس دانشگاه)
asiyeedraki@yahoo.com

چکیده

از دیدگاه اسلام، قرض الحسنه به عنوان یک ابزار مؤثر، با برقراری جریان پول از طبقات ثروتمند به طبقات کم درآمد و با تغییر الگوی تولید، افزایش اشتغال و تأمین نیازهای ضروری نیازمندان نقش فعالی در جهت حل مشکلات اقتصادی جامعه داشته است. با توجه به این موضوع و بر اساس مباحث نظری که گواه بر تأثیر مثبت قرض الحسنه بر اقتصاد کشور و متغیرهای اقتصادی می باشد، مقاله حاضر به دنبال بررسی نقش تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی در ایران است. برای این منظور، با استفاده از داده های سری زمانی ۱۳۹۸-۱۳۶۸و روش خودهمبسته با وقفه توزیعی(ARDL) بهره جسته است. مطالعه تجربی انجام شده نشان می دهد که به رغم تأکید آیات و روایات و سایر مطالعات تحلیلی توصیفی در باب اهمیت قرض الحسنه و تأثیر مثبت آن برمتغیرهای اقتصادی، در اقتصاد ایران اعطای تسهیلات اعتباری بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه، به دلیل عدم نظارت دقیق بانک مرکزی بر نحوه تخصیص این تسهیلات، نتوانسته نقش موثری در بهبود شرایط اقتصادی کشور داشته باشد. تمامی مدلها به لحاظ کوتاه مدت تایید شده اند به عبارت دیگر در مدل اول با سرعت ۱۱ درصد متغیرها در جهت رشد اقتصادی تغییر می یابند همچنین مدل دوم با سرعت ۹۶ درصد و مدل سوم با سرعت ۱۱ درصد و مدل چهارم با سرعت ۴۱ درصد در جهت متغیرهای کلان اقتصادی تغییر می یابد.

واژگان کلیدی: تسهیلات قرض الحسنه، متغیرهای اقتصاد کلان، اقتصاد ایران

۱- مقدمه

یکی از تفاوت های اساسی مکتب اقتصادی اسلام با سایر مکاتب اقتصادی، توجه خاص به نیازمندان، آسیب دیدگان و اقشار ضعیف جامعه است و برای تأمین نیازهای معیشتی آنان راهکارهای انسانی و مناسب شأن و کرامت انسان در نظر گرفته است. یکی از این راه‌ها اعطای قرض بدون بهره و به اصطلاح قرض الحسنه است. اهمیت تسهیلات قرض الحسنه به این نکته بر می گردد که راهکار مقابله با آثار منفی نرخ بهره (ربا) است. وجود ربا یکی از عوامل اصلی بروز بحران های اقتصادی در جهان و افزایش بیکاری و کاهش رشد اقتصادی کشورها بوده است. (صمصامی،۱۳۸۹)

اعطای قرض الحسنه، از جمله توصیه های اسلامی است که به صراحت در آیات متعددی از قرآن مورد تأکید قرار گرفته است. در قانون عملیات بانکی بدون ربا، قرض الحسنه در کنار صدقات، عقود مبادله ای و مشارکتی به عنوان یکی از جایگزین های ربا در تجهیز و تخصیص منابع معرفی شده است. در بخش تجهیز منابع سپرده های قرض الحسنه به دو صورت "دیداری" و "پس انداز" در نظام بانکی نگهداری می شود. در بخش تسهیلات اعطایی نیز وجوه در قالب عقود اسلامی مصرح در قانون اعطا شده است که یکی از این عقود، قرض الحسنه می باشد. بر اساس گزارشات بانک مرکزی، در سال ۱۳۹۸ میزان تسهیلات اعتباری بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه برابر با ۱۱۵۷,۵ هزار میلیارد ریال بوده است.

نظام اقتصادی اسلام قرض الحسنه را به عنوان یکی از شیوه ها و ابزارهای مؤثر برای کاهش نابرابری توزیع درآمد در نظر گرفته است که با برقراری جریان پول از طبقات ثروتمند به سمت طبقات کم درآمد و ایجاد زمینه تغییر الگوی تولید، افزایش اشتغال و تأمین نیازهای ضروری طبقات یاد شده نقش فعالی در جهت حل مشکلات اقتصادی جامعه داشته است.(هادوی نیا و بافرانی،۱۳۹۵) از این رو با توجه به اهمیت قرض الحسنه از دیدگاه اسلام و گسترش آن در جوامع اسلامی، انتظار می رود، بررسی تأثیر آن بر متغیرهای کلان اقتصادی، گامی جهت تقویت ادبیات نظری موجود و زمینه ساز استفاده بهینه از آن در مقام اجرای سیاست های اقتصادی باشد. هدف این نوشتار تبیین اجمالی نهاد قرض الحسنه در ایران است که با اشاره به مفهوم و اهمیت قرض الحسنه و تأثیر آن بر متغیرهای مهم اقتصاد کلان در جستجوی بررسی میزان اثر بخشی و قابلیت استفاده از آن در جهت دستیابی به ثبات اقتصادی پایدار می باشد. در این مقاله می‌خواهیم اثر تسهیلات قرض الحسنه را بر متغیرهای کلان اقتصادی مانند تولید ناخالص داخلی، نرخ تورم، نرخ بیکاری و شاخص بورس تهران بررسی نماییم. بنابراین فرضیه‌های این مطالعه به شرح موارد ذیل می‌باشند:

فرضیه اول: افزایش تسهیلات اعطایی بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه باعث افزایش رشد اقتصادی می‌شود.

فرضیه دوم: افزایش تسهیلات اعطایی بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه باعث کاهش تورم می‌شود.

فرضیه سوم: افزایش تسهیلات اعطایی بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه باعث کاهش بیکاری می‌شود.

فرضیه چهارم: افزایش تسهیلات اعطایی بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه باعث کاهش شاخص بورس تهران می‌شود.

مقاله حاضر در ۵ بخش تهیه شده است. پس از مقدمه، بخش دوم به مرور مهم‌ترین مطالعات انجام‌شده می پردازد. در بخش سوم چارچوب نظری تحقیق بیان شده، طراحی الگو و تجزیه و تحلیل آن در بخش چهارم تبیین شده است و در نهایت بخش پایانی به بحث و نتیجه گیری اختصاص دارد.

۲ - مروری بر مطالعات انجام شده

مشتاق احمد و بوخاری(۲۰۱۷) در پژوهش خود عنوان کردند که قرض الحسنه یکی از ویژگیهای اصلی نظام اقتصاد اسلامی به شمار می آید. آن ها توصیه می کنند که در بخش بانکی می توان از قرض الحسنه برای بهبود اقتصاد استفاده کرد. در این مقاله استفاده از قرض الحسنه از دیدگاه بانک های اسلامی در پاکستان مورد بررسی قرار گرفته است. مشاهده شده است که با در نظر گرفتن محدودیت های صنعت ؛ در حال حاضر هیچ بانک اسلامی قرض را به عنوان یک محصول ارائه نمی دهد. اما در برخی محصولات مانند حساب جاری ، سپرده های کوتاه مدت، ضمانت نامه و اعتبار اسنادی، از قرض الحسنه استفاده می شود. ساختار این محصولات نیز مورد مطالعه قرار گرفته و اقدامات اصلاحی در پرتو شرع پیشنهاد شده است. این مقاله بیان می کند می توان الحسنه، به عنوان ابزاری جهت دستیابی به اهداف نظام اقتصادی اجتماعی اسلام، استفاده کرد.

سعیدی(۱۳۸۸) در مقاله خود با عنوان" ارزیابی نقش تسهیلات شبکه بانکی در رشد اقتصادی" نشان می دهد که تسهیلات بانکی به عنوان مکمل سرمایه تولیدکننده می تواند نقش مهمی در سرمایه گذاری و رشد تولید داشته باشد. در این مقاله از دو روش توصیفی- پیمایشی استفاده شده و از طریق تحلیل رگرسیون و مدل پنل دیتا[۱]به تجزیه و تحلیل داده ها پرداخته شده است.

باث عطاالله[۲](۲۰۱۹) در مطالعه خود با هدف بررسی تأثیر بانک های اسلامی بر تولید ناخالص داخلی در دبی، با روش توصیفی تحلیلی بیان نمود که بانک ها و منابع مالی اسلامی می توانند تولید ناخالص داخلی را به میزان قابل توجهی افزایش دهند.

کمیجانی و هادوی نیا (۱۳۷۷) در مقاله خود با عنوان "درآمدی بر جایگاه قرض الحسنه در اسلام و آثار اقتصادی آن" که به روش توصیفی تحلیلی نوشته شده است، سعی دارند با استفاده از منابع فقهی، روایی و تفسیری، ماهیت قرض الحسنه را مورد توجه قرار دهند. آنان همچنین بیان می دارند که قرض الحسنه در کاهش فاصله طبقاتی، مصرف ، پس انداز و توزیع درآمد در کشور نقش بسزایی دارد.

حبیبیان نقیبی(۱۳۸۱) در مقاله خود با عنوان " قرض الحسنه و راهبردهای توسعه اقتصادی" با روش تحلیلی توصیفی و با اشاره به مفهوم و جایگاه قرض الحسنه، تاثیر آن بر متغیرهای مهم اقتصادی، در جستجوی بررسی میزان کارآیی و قابلیت استفاده از این نهاد در راهبردهای توسعه اقتصادی است. از این رو با مقایسه مفاهیم رشد و توسعه و تبیین راهبردهای توسعه اقتصادی، رابطه قرض الحسنه و راهبردهای مذکور را بررسی نموده و در پایان نشان خواهد داد که بین نهاد قرض الحسنه و راهبردهای توزیع مجدد، بویژه راهبرد تامین نیازهای اساسی، هماهنگی و سازگاری ویژه ای وجود دارد.

هادوی نیا(۱۳۷۸) در مطالعه خود عنوان نمود که صندوق های قرض الحسنه تولیدی در جهت ایجاد اشتغال و بالا رفتن تولید اهمیت بسیار دارند. در واقع چنین ابزاری می تواند سبب استفاده از انگیزه های معنوی و اخروی در کاهش بیکاری و نیز افزایش تولید شود.

مهرگان و خوش اخلاق(۱۳۹۵) در مقاله خود به بررسی اثرتسهیلات قرض الحسنه بر توزیع درآمد در ایران می پردازند. هدف این مطالعه بررسی رابطه کوتاه‌مدت و بلندمدت بین تسهیلات قرض‌الحسنه به عنوان متغیر توضیحی و توزیع‌درآمد به عنوان متغیر وابسته

---

۱. Panel Data
۲. Baaeth Atallah Aldalaien

است که با استفاده از داده‌های سری زمانی بین سال‌های ۱۳۹۱-۱۳۶۳و روش مدل خودهمبسته با وقفه‌های توزیعی‌مّبتنی بر فرضیه کوزنتس مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این مدل از متغیر سهم درآمدی دهکی به عنوان شاخص توزیع‌درآمد استفاده گردیده است، نتایج با رد فرضیه کوزنتس به طور کلی نشان‌دهنده اثر معنادار تسهیلات قرض‌الحسنه بر بهبود توزیع درآمد است، به‌طوری که یک واحد افزایش در تسهیلات قرض‌الحسنه منجربه ۳-۰/۱۵۹۴واحد بهبود توزیع‌درآمد در جامعه می‌شود و ضریب تصحیح خطا با مقدار۰/۹۶نیز نشان می‌دهد که در هر دوره ۹۶درصد شوک وارده در کوتاه‌مدت به سمت مقادیر بلندمدت تعدیل می‌یابد، در این مطالعه ضمن تأکید بر احیاء سنت الهی قرض‌الحسنه پیشنهاد می‌گردد با اجرای سیاست‌های تشویقی مناسب و بیان آثار معنوی و پاداش اخروی این عمل حسنه، انگیزه ی افراد را در سپرده گذاری این نوع از حساب ها بیش از گذشته افزایش داد و با کاهش نرخ ذخایر قانونی سپرده‌های قرض‌الحسنه و نظارت دقیق در واگذاری تسهیلات به اقشار نیازمند، در جهت بهبود توزیع‌درآمد و کاهش شکاف طبقاتی در جامعه گام برداشت.

حبیبیان نقیبی(۱۳۸۱) در مقاله ای با عنوان " قرض الحسنه و راهبرد تأمین نیازهای اساسی " به این نتیجه می رسد که نهاد قرض الحسنه با راهبردهای ناظر بر رشد(راهبردهای پولی، اقتصاد باز، صنعتی شدن و انقلاب سبز) و نیز راهبردهای سوسیالیستی سازگاری ندارد، بلکه با راهبردهای توزیع مجدد درآمدها، به ویژه راهبرد تأمین نیازهای اساسی سازگاری قابل اعتنایی دارد و مواردی چون، توزیع متناسب درآمدها، افزایش کارایی طبقات پایین درآمدی، ایجاد انگیزه کار و تلاش، بهبود شاخص ها، تأمین نیازهای تولیدی و خدماتی از جمله عوامل سازگاری نهاد قرض الحسنه و راهبرد تأمین نیازهای اساسی است.

کایتانچی[۴]و هاکان[۵](۲۰۱۷) در مطالعه خود بیان نمودند که بانکداری اسلامی به لطف اصول حاکمیتی خود، می تواند تأثیرات مثبتی بر اقتصاد داشته باشد. این مطالعه به طور مقایسه ای رابطه بین وام های بانکی تجاری اسلامی و خصوصی و اشتغال بخشی در اقتصاد ترکیه را با استفاده از روش علیت گرنجر بررسی می کند. نتایج نشان می دهد، وامهای ارائه شده توسط بانکداری اسلامی، بر اشتغال در بخش های تولیدی و ساختمانی تأثیر مثبت می گذارد.

۳- چارچوب نظری

در نظام مالی اسلام با توجه به حرمت ربا در اسلام، عقد قرض الحسنه همواره به عنوان جایگزینی موثر در جهت تعدیل ثروت طبقه مرفه و نیز کمک به اقشار نیازمند به جهت تأمین مالی در فعالیت اقتصادی معرفی می شود و این امر تا آنجا مورد توجه بوده که به جهت رغبت و گسترش آن، آثار مادی و معنوی فراوانی ذکر شده است. اسلام معتقد است، آنچه دوام و بقای هر حکومتی به آن وابسته است، ایجاد زمینه های بسط عدالت در جامعه است و از لوازم اصلی حرکت به سوی رشد و کمال ایجاد وسعت در معیشت برای زندگی مردم است. (تابلی،۱۳۹۲) لذا با توجه به چنین اهدافی بانکداری اسلامی در سطح جهان طی سالهای اخیر گسترش شتابانی یافته و ابزارهای مالی و بانکی مطابق با شریعت نیز جهان اسلام را به سرعت درنوردیده اند. (نوری احمد آبادی،۱۳۹۰) که تسهیلات قرض الحسنه یکی از این ابزارها می باشد.

---

۳. ARDL
۴. Bengül Gülümser Kaytancı
۵. Etem Hakan Erge

۳-۱. مفهوم قرض الحسنه و اهمیت آن از دیدگاه اسلام

قرض الحسنه عقدی است که به واسطه آن مالی از ملکیت قرض دهنده خارج و به قرض گیرنده منتقل می شود و در مقابل، ذمه قرض گیرنده به بازپرداخت عین یا مثل یا قیمت آن مال مشغول می شود. (حبیبیان نقیبی، ۱۳۸۱)

خداوند متعال در قرآن مجید از جمله سوره های تغابن، حدید، بقره، مائده و... اهمیت قرض و فضیلت آن را بیان می نماید.

سوره تغابن آیات ۱۷و ۱۸:

«إِنْ تُقْرِضُوا اللّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ؛ اگر به خدا وام نیکو بدهید، آن را برای شما چند برابر می‌کند و شما را می‌آمرزد و خدا، سپاس‌گزار، بردبار، دانای نهان و آشکار، عزیز و استوار است»

سوره حدید آیه ۱۸:

«اِنَ الْمُصَّدِقينَ وَ الْمُصَدِّقاتِ وَ اَقْرَضُوا اللّه قَرْضا حَسنا يُضاعَفُ لَهُمْ وَ لَهُمْ اَجْرٌ كَريمٌ؛ برای مردان و زنان انفاق‌کننده و آنها که به خدا قرض می دهند، پاداشی چندین برابر هست و آنان پاداش ارزش‌مندی دارند.»

سوره بقره آیه ۲۴۵:

«مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّه قَرْضا حَسنا فَيُضاعِفَهُ لَهُ؛ کیست آن کسی که به خدا قرض نیکویی بدهد و خدا آن را چندین برابر می کند[و به او باز می گرداند]».

سوره مائده آیه ۱۲:

«وَ أَقْرَضْتُمُ اللّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ؛ به خدا قرض نیکو دهید [و سود نخواهید] تا گناهان شما را بیامرزم.»

با توجه به آیات اشاره شده، قرض الحسنه سنت زیبایی است که خداوند آن را قرار داده است. چرا که گاه مشکلات مالی خواسته یا ناخواسته برانسان عارض می‌شود و انسان دچار کمبود می‌شود. ولی این کمبود دلیل بر آن نیست که هرکس بخواهد شخصیّت او را زیر سؤال ببرد و ممکن است بعد از مدتی گشایش صورت گیرد، لذا دستوری که برای این مقطع زمانی داده شده قرض الحسنه است. (نور محمدی، ۱۳۷۸) در حقیقت آموزه های اسلام در کنار ممنوعیت ربا مردم را به دادن "قرض الحسنه" تشویق میکند و معتقد است که چنانچه مسلمانان به طور اختیاری و بدون توقع هیچ سودی اقدام به انجام این امر خداپسندانه کنند، به توازن اقتصادی نزدیک تر می شوند. (غفاری، ۱۳۸۵)

۳-۲. قرض الحسنه اعطایی

طبق ماده ۱۶ آیین نامه فصل سوم قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بانک ها، به منظور تحقق اهداف مقرر در بندهای ۲ و ۹ اصل ۴۳ قانون اساسی و همچین رفع نیازهای اساسی اشخاص با تخصیص بخشی از منابع خود طبق ضوابطی که به تصویب شورای پول و اعتبار خواهد رسید در موارد ذیل مبادرت به پرداخت قرض الحسنه می نمایند.

الف ـ تأمین وسائل و ابزار و سایر امکانات لازم برای ایجاد کار جهت کسانی که فاقد اینگونه امکانات می باشند در شکل تعاونی

ب ـ کمک به امر افزایش تولید با تاکید بر تولیدات کشاورزی ـ دامی ـ صنعتی

ج ـ رفع احتیاجات ضروری اشخاص حقیقی مانند هزینه های ازدواج، تهیه جهیزیه، تعمیر و تأمین مسکن، کمک برای ایجاد مسکن در روستا و سایر نیازهای متفرقه

۳-۳. اثرات اقتصادی قرض الحسنه

۱-۳-۳.کاهش فاصله طبقاتی

قرض الحسنه می تواند جریان پول را از بین طبقات ثروتمند به سمت طبقات کم درآمد، سوق داده و در جهت تثبیت در بین آن ها و عدم تمرکز ثروت، نقش فعالی را ایفا نماید. قرض الحسنه به افراد این امکان را می دهد که پس اندازهای کوچک خود را به صورت کارایی در جهت رفع نیازهای اساسی خود به کار گیرند. به همین جهت، با اتخاذ چنین شیوه ای طبقات کم درآمد امکان استفاده بیشتر از امکانات موجود را پیدا می کنند و فاصله بین فقیر و غنی کاسته می شود. در نهاد قرض الحسنه با توجه به اینکه ثروتمندان اقدام به قرض دادن می کنند، لذا رفع فاصله طبقاتی از دو جهت صورت می گیرد:

الف- با این اقدام امکان تصرف اغنیا کم شده و در نتیجه از روند تشدید فاصله طبقاتی کاسته می شود.

ب- با استفاده وجوه، در ایجاد امکانات برای طبقات کم درآمد در واقع از مقدار فاصله موجود نیز کاسته می شود. (کمیجانی و هادوی نیا، ۱۳۷۷)

۳-۳-۲. اثر قرض الحسنه بر تورم و اشتغال

قرض الحسنه را میتوان به مصرفی و تولیدی تقسیم کرد. بنابراین، اگر این وجوه صرف خرید کالاهای مصرفی ضروری شود، تقاضا برای کالاهای ضروری افزایش می یابد و اگر عرضه این کالاها با کشش باشد، مازاد تقاضا، موجب افزایش قیمت و بلافاصله، باعث افزایش تقاضا برای کار و در نتیجه افزایش اشتغال، افزایش تولید و بازگشت قیمت به میزان اولیه می شود. ولی اگر عرضه این نوع کالاها، بی کشش باشد، تنها اثر قرض الحسنه، افزایش قیمت کالاهای مزبور و تورم خواهد بود. البته، حکومت اسلامی، موظف است که، همراه با گسترش نهاد قرض الحسنه، زمینه ای فراهم آورد، تا همگام با افزایش تقاضا برای کالاهای مزبور، تولید آنها نیز افزایش یابد.

در قرض های تولیدی نیز، چون بدون واسطه، وجوه وام گرفته شده به تأسیس یا گسترش نهاد تولیدی اختصاص می یابد، می توان انتظار داشت که، اشتغال افزایش یابد. در این مورد هم، دولت، باید شرایطی را ایجاد کند تا این وجوه باعث نشود که در موسسه های تولیدی، سرمایه جایگزین کار شود. البته چون، قرض الحسنه های تولیدی، به مراکز تولیدی کوچک و نیازهای ضروری آنها اختصاص می یابد، انتظار افزایش اشتغال به واسطه آن، بیجا نیست. (حبیبیان نقیبی، ۱۳۸۱)

۳-۳-۳. اثر قرض الحسنه بر تولید

در مورد قرض الحسنه و تولید و تأمین نیازهای اساسی نیز می توان گفت که با توجه به اینکه فرد مسلمان موقعی متقاضی وام میشود که نیاز ضروری به آن داشته باشد قرض الحسنه موجب می شود تا تقاضا برای کالاهای اساسی افزایش یابد و با افزایش تقاضا و سودآورتر شدن تولید این نوع کالاها انتظار می رود، الگوی تولید کشور به سمت کالاهای اساسی جریان یابد که همین امر زمینه را برای توسعه پایدار متناسب با جوامع توسعه نیافته به ویژه جوامع اسلامی فراهم می کند. (همان منبع)

۴- تصریح و تبیین مدل

در این پژوهش از تکنیک های اقتصاد سنجی و از روش خود همبسته با وقفه توزیعی[۶] برای دستیابی به هدف پژوهش استفاده می شود. همچنین دوره مورد بررسی مقاله سال های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۸ است.

۴-۱. معرفی مدل و متغیرها

پس از بررسی مدل های مختلف در این حوزه، شاخص تابع تولید کاب-داگلاس لحاظ شده که در آن تسهیلات قرض الحسنه به عنوان فاکتور اثرگذار بر تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری، نرخ تورم، نرخ بیکاری و شاخص بورس سهام تهران لحاظ شده است.
معادله اول، $Y_1=K^{\alpha}L^{\beta}GH^{\delta}BOF^{\gamma}$، که در آن Y_1 تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری، K موجودی سرمایه حقیقی، L تعداد نیروی کار شاغل،GH اعتبارات اعطایی بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه وBOF شاخص توسعه مالی است.
بعد از لگاریتم گرفتن از هر دو طرف معادله، شکل عمومی الگوی اول به صورت زیر است:

$$Ln(Y_{1t})=\alpha Ln(K_t)+\beta Ln(L_t)+\delta Ln(GH_t)+\gamma Ln(BOF_t)+U_t \qquad (۱)$$

معادله دوم، $Y_2=K^{\alpha}L^{\beta}GH^{\delta}BOF^{\gamma}$، که در آن Y_2 نرخ تورم، K موجودی سرمایه حقیقی، L تعداد نیروی کار شاغل، GH اعتبارات اعطایی بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه و BOF شاخص توسعه مالی است.
بعد از لگاریتم گرفتن از هر دو طرف معادله، شکل عمومی الگوی دوم به صورت زیر است:

$$Ln(Y_{2t})=\alpha Ln(K_t)+\beta Ln(L_t)+ \delta Ln(GH_t)+\gamma Ln(BOF_t)+U_t \qquad (۲)$$

معادله سوم، $Y_3=K^{\alpha}L^{\beta}GH^{\delta}BOF^{\gamma}$، که در آن Y_3 نرخ بیکاری، K موجودی سرمایه حقیقی، L تعداد نیروی کار شاغل، GH اعتبارات اعطایی بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه و BOF شاخص توسعه مالی است.
بعد از لگاریتم گرفتن از هر دو طرف معادله، شکل عمومی الگوی سوم به صورت زیر است:

$$Ln(Y_{3t})=\alpha Ln(K_t)+\beta Ln(L_t)+ \delta Ln(GH_t)+\gamma Ln(BOF_t)+U_t \qquad (۳)$$

معادله چهارم، $Y_4=K^{\alpha}L^{\beta}GH^{\delta}BOF^{\gamma}$، که در آن Y_4 شاخص بورس تهران، K موجودی سرمایه خالص، L تعداد نیروی کار شاغل، GH اعتبارات اعطایی بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه و BOF شاخص توسعه مالی است.
بعد از لگاریتم گرفتن از هر دو طرف معادله، شکل عمومی الگوی چهارم به صورت زیر است:

$$Ln(Y_{4t})=\alpha Ln(K_t)+\beta Ln(L_t)+ \delta Ln(GH_t)+\gamma Ln(BOF_t)+U_t \qquad (٤)$$

---

۶. ARDL

در خصوص معرفی متغیرها و منابع آن ها باید گفت در محاسبه$Ln(Y_{1t})$ از لگاریتم تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری، $Ln(Y_{2t})$ از لگاریتم نرخ تورم، $Ln(Y_{3t})$ از لگاریتم نرخ بیکاری و $Ln(Y_{4t})$ از لگاریتم شاخص بورس تهران که از بانک اطلاعات سری زمانی بانک مرکزی حاصل شده، استفاده شده است. در مورد $Ln(K_t)$ نیز از لگاریتم موجودی سرمایه خالص که توسط بانک مرکزی گزارش می شود، استفاده شده است. در مورد $Ln(L_t)$ از لگاریتم نیروی کار فعال مرکز آمار بهره گرفته شده است. در محاسبه$Ln(GHt)$ نیز از لگاریتم اعتبارات اعطایی بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه که از بانک اطلاعات سری زمانی بانک مرکزی حاصل شده، استفاده شده است.$Ln(BOF_t)$ که لگاریتم شاخص توسعه مالی است از نسبت مانده تسهیلات کل به تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری حاصل شده است. اطلاعات مورد نیاز از بانک اطلاعات سری زمانی بانک مرکزی حاصل شده است.

۴-۲. تخمین مدل:

۴-۲-۱. آزمون مانایی:

در این قسمت از تخمین مدل ابتدا آزمون مانایی هر یک از متغیرها بررسی می شود. براین اساس همانطور که در جدول ۱، مشاهده می کنید تمامی متغیرها در اولین تفاضل مانا هستند.

جدول ۱: آزمون مانایی

متغیرها	درسطح	اولین تفاضل
Y_2	-3.593239	-4.985274
(K)	3.124302	-3.716295
L	-0.565671	-4.381533
GH	-2.050491	-5.252795
BOF	-1.146698	-5.603601
Y_1	-4.209257	-7.206594
Y_3	-2.646101	-5.870202
Y_4	4.783334	-11.17095

مأخذ: محاسبات تحقیق

۴-۲-۲. تخمین مدل در کوتاه مدت:

۴-۲-۲-۱. تخمین مدل شماره ۱ در کوتاه مدت:

در این مدل، متغیر وابسته تولید ناخالص داخلی و در طرف دیگر متغیرهای مستقل شامل سرمایه خالص، نسبت تسهیلات قرض الحسنه به کل تسهیلات، نیروی کار فعال در تمامی بخشهای اقتصادی می باشند و همچنین متغیرهای کنترلی شامل شاخص توسعه مالی است، که در این شرایط ارتباطات متغیرها مبانی نظری را تایید و علامت‌ها قابل اتکا هستند به عبارت دیگر هر چقدر میزان تسهیلات قرض الحسنه بیشتر شود سبب رشد اقتصادی می شود البته گواه این قضیه این است خالص نیروی فعال بخش های مختلف اقتصادی بیشتر شده و همچنین خالص سرمایه جهت رشد اقتصادی بیشتر شود و همچنین شاخص توسعه مالی نشان می دهد هر چه این شاخص گسترش می یابد در نهایت سبب رشد اقتصادی می شود.

البته سرعت تعدیل مدل برابر با ۱۱٪ است. یعنی هر تغییری در متغیرها با تغییر ۱۱٪ اقتصاد مواجه می‌نماید. البته این مدل به لحاظ مبانی نظری در علامت ها مناسب می‌باشد.

جدول ۲. مدل کوتاه مدت شماره ۱

متغیرها	ضریب	Standard error	t - استیودنت	احتمال خطا
$Ln(Y_1)$	0.801518	0.206293	3.885330	0.0037
Ln(K)	0.820121	0.105264	7.791058	0.0000
Ln(L)	2.042968	0.641193	3.186200	0.0111
Ln(GH(-2))	0.171053	0.055073	3.105907	0.0126
Ln(BOF(-3))	0.234609	0.070356	3.334588	0.0087
CointEq(-1)*	-0.117580	0.031025	-3.789839	0.0043

مأخذ: محاسبات تحقیق

۴ -۲-۲-۲. تخمین مدل شماره ۲ در کوتاه مدت:

در این مدل متغیر وابسته تورم و در طرف دیگر متغیرهای مستقل شامل سرمایه خالص، نسبت تسهیلات قرض الحسنه به کل تسهیلات، نیروی کار فعال در تمامی بخشهای اقتصادی می باشد و همچنین متغیرهای کنترلی شامل شاخص توسعه مالی است، که در این شرایط ارتباطات متغیرها مبانی نظری را تایید و علامت‌ها قابل اتکا هستند به عبارت دیگر هر چقدر میزان تسهیلات قرض الحسنه بیشتر شود سبب رشد تورم می شود البته گواه این قضیه این است خالص نیروی فعال بخشهای مختلف اقتصادی بیشتر شده و خالص سرمایه کاهش یابد. همچنین شاخص توسعه مالی نشان می دهد هر چه این شاخص گسترش می یابد در نهایت منجر به

کاهش تورم می شود. زیرا نقدینگی سرگردان جذب بازارهای مالی شده و درنهایت تورم کاهش می یابد. البته سرعت تعدیل مدل برابر با ۹۷٪ است. یعنی هر تغییری در متغیرها با تغییر ۹۷٪ اقتصاد مواجه می‌نماید. البته این مدل به لحاظ مبانی نظری در علامتها مناسب می‌باشد.

جدول ۳. مدل کوتاه مدت شماره ۲

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
$Ln(Y_2(-1))$	0.438399	0.177406	2.471162	0.0311
Ln(K)	-5.57E-08	1.84E-07	-0.303348	0.7673
Ln(L(-1))	0.010059	0.003999	2.515748	0.0287
Ln(GH(-3))	0.000406	0.000111	3.656950	0.0038
Ln(BOF)	-112.5404	44.49800	-2.529111	0.0280
CointEq(-1)*	-0.978489	0.131021	-7.468174	0.0000

مأخذ: محاسبات تحقیق

۴-۲-۲-۳. تخمین مدل شماره ۳ در کوتاه مدت:

در این مدل متغیر وابسته نرخ بیکاری و در طرف دیگر متغیرهای مستقل شامل سرمایه خالص، نسبت تسهیلات قرض الحسنه به کل تسهیلات، نیروی کار فعال در تمامی بخشهای اقتصادی می باشند و همچنین متغیرهای کنترلی شامل شاخص توسعه مالی است، که در این شرایط ارتباطات متغیرها مبانی نظری را تایید و علامت‌ها قابل اتکا هستند به عبارت دیگر هر چقدر میزان تسهیلات قرض الحسنه بیشتر شود سبب رشد نرخ بیکاری می شود، البته گواه این قضیه این است خالص نیروی فعال بخشهای مختلف اقتصادی بیشتر شده و همچنین خالص سرمایه جهت رشد نرخ بیکاری بیشتر شود و همچنین شاخص توسعه مالی نشان می دهد هر چه این شاخص گسترش می یابد در نهایت سبب رشد نرخ بیکاری می شود. علت این امر آن است که همواره تسهیلات اعطایی صرف تولید نمی شود و درنهایت سبب افزایش نرخ بیکاری می شود. سایر متغیرهای مدل گویای این قضیه هستند.

البته سرعت تعدیل مدل برابر با ۱۱٪ است. یعنی هر تغییری در متغیرها با تغییر ۱۱٪ اقتصاد مواجه می‌نماید. البته این مدل به لحاظ مبانی نظری در علامتها مناسب می‌باشد.

جدول ۴. مدل کوتاه مدت شماره ۳

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
$Ln(Y_3(-2))$	0.528760	0.152816	3.460104	0.0053
Ln(K)	-0.771818	0.172960	-4.462406	0.0010
Ln(L)	1.845812	0.736113	2.507511	0.0291
Ln(GH)	0.313882	0.111406	2.817450	0.0167
Ln(BOF)	-0.331976	0.116610	-2.846880	0.0159
CointEq(-1)*	-0.113912	0.018626	-6.115752	0.0000

مأخذ: محاسبات تحقیق

۴-۲-۲-۴. تخمین مدل شماره ۴ در کوتاه مدت:

در این مدل متغیر وابسته شاخص بورس تهران و در طرف دیگر متغیرهای مستقل شامل سرمایه خالص، نسبت تسهیلات قرض الحسنه به کل تسهیلات، نیروی کار فعال در تمامی بخشهای اقتصادی می باشد و همچنین متغیرهای کنترلی شامل شاخص توسعه مالی است، که در این شرایط ارتباطات متغیرها مبانی نظری را تایید و علامت‌ها قابل اتکا هستند به عبارت دیگر هر چقدر میزان تسهیلات قرض الحسنه بیشتر شود سبب رشد شاخص بورس تهران می شود البته گواه این قضیه این است خالص نیروی فعال بخشهای مختلف اقتصادی بیشتر شده و همچنین خالص سرمایه کاهش یافته که سبب رشد شاخص بورس تهران می شود. زیرا عمده تسهیلات قرض الحسنه جذب فعالیتهای سفته بازانه مانند ورود به بازار بورس می شود و همچنین شاخص توسعه مالی نشان می دهد هر چه این شاخص گسترش می یابد در نهایت منجر به رشد شاخص بورس تهران می شود. زیرا نقدینگی سرگردان جذب بازارهای مالی شده و درنهایت سبب رشد شاخص بورس می شود.

البته سرعت تعدیل مدل برابر با ۴۱٪ است. یعنی هر تغییری در متغیرها با تغییر ۴۱٪ اقتصاد مواجه می‌نماید. البته این مدل به لحاظ مبانی نظری در علامتها مناسب می‌باشد.

جدول ۵. مدل کوتاه مدت شماره ۴

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
$Ln(Y_4(-1))$	0.540925	0.142715	3.790232	0.0322
Ln(K(-3))	-1.412061	0.435774	-3.240349	0.0478
Ln(L(-1))	-5.490930	2.123325	-2.586006	0.0814
Ln(GH(-3))	2.275593	0.360360	6.314779	0.0080
Ln(BOF(-3))	2.407540	0.372759	6.458699	0.0075
CointEq(-1)*	-0.412645	0.025670	-16.07501	0.0005

مأخذ: محاسبات تحقیق

۴-۲-۳. تخمین مدل در بلندمدت:

۴-۲-۳-۱. تخمین مدل شماره۱ در بلندمدت:

البته مدل شماره ۱ در بلند مدت معنی دار نمی باشد و بدین مفهوم است که این متغیرها در بلندمدت نمی توانند تأثیر معنی داری برروی تولید ناخالص داخلی داشته باشند.

جدول ۶. مدل بلندمدت شماره ۱

متغیرها	ضریب	Standard error	t- استیودنت	احتمال خطا
Ln(K)	1.675802	2.283776	0.733786	0.4818
Ln(L)	8.156065	13.34734	0.611063	0.5563
Ln(GH)	-1.371819	3.368115	-0.407296	0.6933
Ln(BOF)	1.408780	3.434754	0.410155	0.6913

مأخذ: محاسبات تحقیق

۴-۲-۳-۲. تخمین مدل شماره ۲ در بلندمدت:

همانطور که در جدول ۷، مشاهده می کنید نتایج گویای تاثیر معکوس تسهیلات قرض الحسنه بر رشد تورم شده است و این نشان دهنده آن است که در بلندمدت نهادهای خیریه که اقدام به پرداخت وام قرض الحسنه در کنار موسسات و بانکها می نمایند، توانستند در کاهش نرخ تورم سهیم باشند.

جدول ۷. مدل بلندمدت شماره ۳

متغیرها	ضریب	Standard error	t - استیودنت	احتمال خطا
Ln(K)	-5.70E-08	1.83E-07	-0.311533	0.7612
Ln(L)	0.001535	0.000621	2.473802	0.0309
Ln(GH)	-0.000253	6.84E-05	-3.705741	0.0035
Ln(BOF)	2.596116	38.37769	0.067646	۰,۹٤۷۳م

مأخذ: محاسبات تحقیق

۴-۲-۳-۳. تخمین مدل شماره ۳ در بلندمدت:

همانطور که در جدول ۸، مشاهده می کنید نتایج کوتاه مدت در بلند مدت تایید می شود و گویای تاثیر مثبت تسهیلات قرض الحسنه بر رشد بیکاری شده است و این نشان دهنده آن است که حتی نهادهای خیریه که اقدام به پرداخت وام قرض الحسنه در کنار موسسات و بانک ها می نمایند نتوانستند در کاهش نرخ بیکاری سهیم باشند.

جدول ۸. مدل بلندمدت شماره ۲

متغیرها	ضریب	Standard error	t - استیودنت	احتمال خطا
Ln(K)	-0.194645	0.043331	-4.492087	0.0009
Ln(L)	0.512325	0.133083	3.849672	0.0027
Ln(GH)	0.148484	0.038714	3.835356	0.0028
Ln(BOF)	-0.129485	0.038044	-3.403564	0.0059

مأخذ: محاسبات تحقیق

۴-۲-۳-۴. تخمین مدل شماره ۴ در بلندمدت:

همانطور که در جدول۹، مشاهده می کنید نتایج گویای تاثیر مستقیم تسهیلات قرض الحسنه بر شاخص بورس تهران شده است و این نشاندهنده آن است که در بلندمدت نهادهای خیریه که اقدام به پرداخت وام قرض الحسنه در کنار موسسات و بانکها می نمایند در نهایت توانستند سبب رشد شاخص بورس شوند.

جدول ۹. مدل بلندمدت شماره ۴

متغیرها	ضریب	Standard error	t - استیودنت	احتمال خطا
Ln(K)	-2.763153	0.668231	-4.135029	0.0257
Ln(L)	-3.092629	1.864811	-1.658414	0.1958
Ln(GH)	3.147263	0.591833	5.317827	0.0130
Ln(BOF)	3.348732	0.589083	5.684650	0.0108

مأخذ: محاسبات تحقیق

۵- بحث و نتیجه گیری

در این مطالعه تأثیر تسهیلات قرض الحسنه بر متغیرهای کلان اقتصادی مورد بررسی قرار گرفت. برای این منظور از اطلاعات دوره زمانی ۱۳۹۸-۱۳۶۸ در اقتصاد ایران استفاده شده و با استفاده از روش خود همبسته با وقفه توزیعی تأثیر تسهیلات قرض الحسنه بر تولید ناخالص داخلی، نرخ تورم، نرخ بیکاری و شاخص بورس تهران بررسی شده است. با توجه به اهمیت تسهیلات قرض الحسنه چهار فرضیه برای این مقاله مطرح گردید.

فرضیه اول: نتایج بالا حاکی از آن است که در کوتاه مدت رابطه مثبت و معنادار بین تسهیلات قرض الحسنه و رشد اقتصادی وجود دارد و فرضیه اول تأیید می گردد. البته گواه این قضیه این است خالص نیروی فعال بخش های مختلف اقتصادی، خالص سرمایه بیشتر شده و شاخص توسعه مالی نیز گسترش یابد. اما لازم به ذکر است که در محاسبات تحقیق تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری در نظر گرفته شده که در آن نرخ تورم نیز لحاظ می گردد.

فرضیه دوم : با توجه به نتایج بالا رابطه میزان تسهیلات قرض الحسنه با نرخ تورم مثبت می باشد. لذا فرضیه دوم تأیید نمی گردد. البته گواه این قضیه این است خالص نیروی فعال بخشهای مختلف اقتصادی بیشتر شده و خالص سرمایه کاهش یابد. همچنین شاخص

توسعه مالی نشان می دهد هر چه این شاخص گسترش یابد در نهایت منجر به کاهش تورم می شود. زیرا نقدینگی سرگردان جذب بازارهای مالی شده و درنهایت تورم کاهش می یابد.

فرضیه سوم: همچنین از نتایج بالا استنباط می شود که بین میزان تسهیلات قرض الحسنه و نرخ بیکاری رابطه معکوس وجود دارد، لذا فرضیه سوم تأیید نمی گردد.البته گواه این قضیه این است خالص نیروی فعال بخشهای مختلف اقتصادی بیشتر شده و همچنین خالص سرمایه جهت رشد نرخ بیکاری بیشتر شود و همچنین شاخص توسعه مالی نشان می دهد هر چه این شاخص گسترش می یابد در نهایت سبب رشد نرخ بیکاری می شود. علت این امر آن است که همواره تسهیلات اعطایی صرف تولید نمی شود، بلکه جذب فعالیتهای غیر تولیدی، غیر مولد و سوداگرانه در اقتصاد می گردد و درنهایت سبب افزایش نرخ بیکاری می شود.

فرضیه چهارم: با توجه به نتایج بالا، بین میزان تسهیلات قرض الحسنه و شاخص بورس تهران رابطه مثبت وجود دارد. لذا فرضیه چهارم تأیید نمی گردد. البته گواه این قضیه این است خالص نیروی فعال بخشهای مختلف اقتصادی بیشتر شده و همچنین خالص سرمایه کاهش یافته که سبب رشد شاخص بورس تهران می شود. زیرا عمده تسهیلات قرض الحسنه جذب فعالیتهای سفته بازانه مانند ورود به بازار بورس می شود و همچنین شاخص توسعه مالی نشان می دهد هر چه این شاخص گسترش می یابد در نهایت منجر به رشد شاخص بورس تهران می شود. زیرا نقدینگی سرگردان جذب بازارهای مالی شده و درنهایت سبب رشد شاخص بورس می شود.

بنابراین بر اساس مباحث نظری انتظار می گردید که تسهیلات قرض الحسنه تأثیری مثبت بر اقتصاد کشور و متغیرهای اقتصادی داشته باشد اما نتایج مطالعه تجربی انجام شده نشان می دهد که به رغم تأکید آیات و روایات و سایر مطالعات تحلیلی توصیفی در باب اهمیت قرض الحسنه و ثأثیر مثبت آن برمتغیرهای اقتصادی، در اقتصاد ایران اعطای تسهیلات اعتباری بانک ها و موسسات اعتباری در قالب قرض الحسنه نتوانسته نقش موثری بر متغیرهای اقتصاد کلان داشته باشد. به طوری که بررسی های آماری انجام شده در این مطالعه گواه این مدعاست. زیرا در اقتصاد ایران به دلیل عدم نظارت دقیق بانک مرکزی بر نحوه تخصیص این تسهیلات، رشد تسهیلات قرض الحسنه نتوانسته نقش موثری در بهبود شرایط اقتصادی کشور داشته باشد. در حقیقت بسیاری از انحرافات موجود در تسهیلات باتکی نشأت گرفته از ضعف نظارتی یا نبود قوانین کارآمد در حوزه تجمیع و تخصیص منابع مالی است. لذا پیشنهاد می گردد بانک مرکزی با نظارت دقیق بر عملکرد بانک های موجود فعلی که متولی تجهیز و تخصیص تسهیلات قرض الحسنه می باشند، بتواند از هدایت اعتبارات قرض الحسنه به سمت مسیرهایی که منتج به کسب سود شخصی می شود، جلوگیری نماید و با سوق دادن این تسهیلات به سمت تولید، با افزایش اشتغال و تأمین نیازهای ضروری طبقات یاد شده نقش فعالی در جهت حل مشکلات اقتصادی جامعه داشته باشد تا حق نیازمندان واقعی که بایستی نهایت بهره را از این گونه اعتبارات ببرند تضییع نگردد. همچنین با توجه به اینکه اعطای تسهیلات قرض الحسنه به نیازمندان به صورت وجوه نقد، بیشترین گرایش را به مخارج مصرفی روزمره، تهیه وسایل غیر سرمایه ای و مصرفی کوتاه مدت یا نیمه بلند مدت و استهلاک پذیر دارد لذا لازم است به منظور کاهش اثر تورمی ناشی از واگذاری وجوه نقد به متقاضیان نیازمند، این نیازها شناسایی و طی فرایندی کنترل شده و نظارتی این گونه کالاها از طریق موسسات خاص و حمایتی با قیمتی مناسب تهیه و در اختیار نیازمندان قرارگیرد. بنابراین با سوق دادن تسهیلات قرض الحسنه

به سمت تولید و نظارت دقیق و کنترل شده بر آن می توان از این سنت الهی که مورد تأکید قرآن عظیم الشأن و روایات اسلامی بوده است، در جهت بهبود شرایط اقتصادی کشور گام برداشت.

منابع:

۱- القرآن کریم
۲- تابلی ؛حمید ،کوچک زاده ؛ اسماء، ۱۳۹۲،بررسی عوامل موثر بر توزیع درآمد در کشورهای اسلامی منتخب عضو سازمان کنفرانس اسلامی، دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، سال ششم، شماره ۱۱، ۹۱-۱۰۶
۳- حبیبیان نقیبی، مجید، ۱۳۸۱، قرض الحسنه و راهبردهای توسعه اقتصادی، فصلنامه مفید، شماره ۳۱
۴- سعیدی، پرویز (۱۳۸۸). ارزیابی نقش تسهیلات شبکه بانکی در رشد اقتصادی، پژوهشنامه اقتصادی، شماره۶ (ویژه نامه بانک) ۱۹۳-۱۶۷
۵- صمصامی،حسین، ۱۳۸۹، ربا و مشکلات اقتصاد ایران، معرفت اقتصادی، سال اول، شماره اول، ۱۴۰-۱۱۳
۶- غفاری، حسن محمد، ۱۳۸۵، بررسی تأثیر قرض الحسنه بر توزیع درآمد، دانش پژوهان، شماره ۹، ۱۳۸۵
۷- قانون عملیات بانکی بدون ربا ۱۳۶۲، انتشارات بانک مرکزی جمهوری اسلامی
۸- کمیجانی؛ اکبر، هادوی نیا ؛علی اصغر ،۱۳۷۷، درآمدی بر جایگاه قرض الحسنه در اسلام و اثرات اقتصادی آن، نامه مفید، سال ۴، شماره ۱۴، ۲۵۴-۲۳
۹-گزارشات اقتصادی و ترازنامه بانک مرکزی سال های ۱۳۷۲-۱۳۶۸، اداره بررسی ها و سیاست های اقتصادی بانک مرکزی ج.ا.ا
۱۰-گزارشات مرکز آمار ایران
۱۱- مهرگان؛ نادر، خوش اخلاق؛ مهدی ، ۱۳۹۵،اثرتسهیلات قرض الحسنه بر توزیع درآمد در ایران (با استفاده از شاخص سهم نسبی درآمدی دهک‌ها) فصلنامه اقتصاد بانکداری اسلامی، دوره ۵، شماره ۱۶، ۱۱۹-۹۳
۱۲-نماگرهای اقتصادی سال های ۱۳۹۸-۱۳۶۸
۱۳- نوری احمد آبادی، حبیب،۱۳۹۰، بررسی مزیت های بانکداری اسلامی، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۰
۱۴- نور محمدی، علی، ۱۳۷۸، قرض الحسنه، انتشارات فروزان، ص۵۶
۱۵- هادوی نیا، علی اصغر (۱۳۷۸) قرض الحسنه و آثاراقتصادی آن؛ پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
۱۶- هادوی نیا، علی اصغر و عرب بافرانی، بهنام، ۱۳۹۵، بررسی مزایا و آثار اجتماعی و اقتصادی اوراق قرض الحسنه، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، دوره ۵، شماره ۱
17- Aldalaien, B. A. (2021) The Impact of Islamic Banks on the Gross Domestic Product (GDP): An Empirical Study in Dubai. International Journal of Business and Management, 14(4), 135-135.
18- Ahmed, M. M., & Bukhari, S. N. B. (2019). The Concept of Qarz-ul-Hasan and its Practices in Islamic Banking Industry of Pakistan. Al Basirah, 8 (2)
19- Ergeç, E. H., & Kaytancı, B. G. (2017). Effects of Islamic Banking on employment: Turkish experience. In Handbook of Research on Unemployment and Labor Market Sustainability in the Era of Globalization (pp. 235-254). IGI Global